

1938: Češi v Sudetech

Milan Churaň

V publikaci Rozumět dějinám je otištěna fotografie skupiny lidí před stěnou dřevěného baráku v jakémsi lágru a popisek k ní říká: „Z území obsazených Třetí říší bylo donuceno k útěku nebo přímo vyhnáno 160 000 až 170 000 českých obyvatel.“(1) Pamětníkům je na první pohled zřejmé, že lidé na fotografii nejsou Češi. Žena na snímku má vlasy sčesané a svázané do šátku způsobem typickým pro německé ženy v době války a po ní; starý muž po její pravici může být jakékoli národnosti, ale chlapec vpředu nalevo od ženy, v kabátě ve střihu uniformy, má přes rameno hůlku s bílou látkou na konci, tedy s jakýmsi bílým kapitulačním praporem. Je to jasně německý chlapec. Přesně tutéž fotografii otiskl Toman Brod ve své knize Osudný omyl Edvarda Beneše; v ní text k zobrazenému výjevu říká: „Odchod libereckých Němců do transportu – ženy, děti, starci“.(2) Jde tedy o scénu z poválečného vyhnání Němců.

Popisek Václava Kurala, jenž je autorem příslušné kapitoly v publikaci Rozumět dějinám vyjadřuje jedno z českých alibi pro poválečné nucené vysídlení Němců z Československa – vždyť přece oni s vyháněním začali. Tento argument, dodnes pevně zakořeněný v českých myslích, použila v roce 1992 také československá vláda v důvodové zprávě k uzavírané československo-německé smlouvě o dobrém sousedství a přátelské spolupráci. Zpráva obsahuje větu připomínající oběti násilného panství, války a vyhnání a toto slovo pak vysvětluje takto: pojem vyhnání zahrnuje také vyhnání československých občanů z československého pohraničí, které obsadilo Německo po Mnichovské dohodě. Češi po celá desetiletí od konce války používali pro násilné vysídlení Němců z Československa slovo odsun, pojem vyhnání jim tehdy musel znít strašně. Proto mnozí lidé jistě uvítali, že vlastně také Češi byli vyháněni a že po válce vykonávali jen „spravedlivou odplatu“. Vládní důvodová zpráva se v roce 1992 nezabývala vysvětlováním, jak to s vyháněním Čechů z pohraničí v roce 1938 bylo, tuto práci ponechala státním historikům.

Václav Kural je jedním z nich a publikace Rozumět dějinám je poslední kodifikací státní ideologie. Čtenář by se z publikace měl jistě dozvědět, kolik českých obyvatel v pohraničí v době Mnichova vlastně žilo a Kural v textu své kapitoly sděluje, že to bylo „celkem 600 – 700 000 Čechů“.(3) To je velmi vágní číslo, i když Kural méně vágní údaje docela jistě zná. Většina autorů, kteří se touto otázkou zabývali, odhaduje počet Čechů v pohraničí v roce 1938 číslem o sto tisíc vyšším, než uvádí Kural, tedy počtem 700 až 800 tisíc. Za oficiální číslo lze opovážovat údaj v poválečné publikaci Československo a Norimberský proces, podle níž v odtrženém pohraničí žilo 738 502 obyvatel „českého jazyka a rasy“.(4) Tento údaj použil již v roce 1941 Hubert Ripka, ministr exilové vlády v Londýně a jeden z hlavních architektů vysídlení Němců z Československa. Je to přesně ten počet Čechů a Slováků, které v dané oblasti zjistilo sčítání lidu v roce 1930.(5) Do roku 1938 se tento počet spíše ještě zvýšil. L. K. Feierabend, ministr Syrového vlády, ve svých vzpomínkách píše, že vláda na svém zasedání počátkem října 1938 odhadovala, že na území požadovaném Německem žije „asi 800 000 českých lidí“.(6) Jejich počet rozhodně neklesl pod 700 tisíc, které jako maximum uvádí Kural.

Jak je to s jeho údajem pod fotografií? V textu kapitoly jej upřesňuje tak, že „vynucený útěk nebo přímé vyhnání asi 160 000 až 170 000“ obyvatel se týkal „Čechů, Židů a ovšem i sudetoněmeckých demokratů“, kteří museli odcházet „s nakvap posbíraným nejnужnějším majetkem“.(7) Kural nepíše, jaké procento z uvedeného počtu uprchlíků a vyhnanců tvořili Češi, Židé a sudetští Němci, a nepíše také, ke kterému datu se uvedený počet vztahuje. To se čtenář doví od spoluautora publikace Zdeňka Radvanovského. Ten uvádí, že pražské ministerstvo vnitra evidovalo k 3. prosinci 1938 celkem 151 997 uprchlíků, z čehož bylo „125 425 (83,7 %) Čechů, 14 925 (11,23 %) Židů a 11 647 (8,75 %) německých antifasistů“.(8) Tento údaj se velmi blíží číslům Jaroslava Šímy, po Mnichovu pracovníka Ústavu pro péči o uprchlíky. (9) Šíma měl mimo jiné za úkol shromažďovat údaje o nich. V již citované publikaci z roku 1945 uvádí počet přesídlenců z území odstoupených po Mnichovu Německu, Polsku a Maďarsku a ze Slovenska k 1. červenci 1939. Podle tohoto přehledu do poloviny roku 1939 přesídlilo

z území zabraného Německem 141 707 Čechů, Slováků a Ukrajinců, 10 496 Němců, 18 673 Židů a 581 lidí jiných národností.(10) Od 70. let minulého století se těmito otázkami podrobně zabýval historik Josef Bartoš. Již v roce 1978 a od té doby několikrát uvedl na základě svých výzkumů, že po Mnichovu se z Německem obsazeného pohraničí vystěhovalo do počátku roku 1939 přes 150 tisíc osob, z toho 122 tisíc Čechů, 13 tisíc Němců a 15 tisíc Židů. (11) Předválečný československý úředník odpovědný za shromažďování dat o vystěhovalcích a uprchlících a dnešní český historik se ve svých číslech v podstatě shodují. Můžeme je tedy pokládat za pravdivá a vycházet z nich.

Ale již v roce 1991 vydalo na 180 českých historiků stanovisko, v němž se mluví o „násilném vystěhování českých obyvatel ze Sudet po Mnichovu“.(12) Kural píše, že k tomu došlo „donucením nebo přímo vyhnáním“. Nevysvětluje, co pokládá za donucení a co za přímé vyhnání, a tak nemá smysl se tím zabývat. Podstatné je to, o čem čeští historici obvykle nepíší. Ať už odsoudíme Mnichovskou dohodu jakkoli rozhořčeně, její přijetí československou vládou znamenalo, že odstupovaná pohraniční území začala být součástí Německa a přestaly na nich existovat československé státní instituce jako armáda, policie, politická správa, soudy a notářství, školy, dráhy, pošta, státní lesy a statky atd. V nich působily desetitisíce úředníků a veřejných zaměstnanců, s nimiž žily desetitisíce rodinných příslušníků. Nikdo se zatím od českých historiků nedověděl, kolik to představovalo lidí, a hlavně nikdo nepíše, že ty státní úředníky a veřejné zaměstnance nemusel nikdo vyhánět, poněvadž je do zbytku Československa povolávaly jejich ústřední úřady.

Autor tohoto článku navštěvoval od září 1946 reálné gymnázium v Ústí nad Labem, tedy ústav, jenž podle dobré tradice ještě z Rakouska-Uherska vydával o skončeném školním roce výroční zprávy. Ve zprávě za školní rok 1945/46 popsal ředitel gymnázia, jenž na tamním českém gymnáziu působil již před válkou, co se na něm dělo v září 1938: „Nejprve odcházelo žactvo; v polovině září 1938 byly již třídy více než poloprázdné. Ke konci září byli všichni členové profesorského sboru přeloženi do vnitrozemských ústavů, z větší části do Prahy, avšak počátkem října bylo jim nařízeno, aby se vrátili do Ústí nad Labem pro případ, kdyby snad došlo k plebiscitu, o němž se mluvilo. Viděli jsme po svém návratu, že na plebiscit není ani pomyslení, a tak jsme se snažili z ústavních sbírek zachránit pro některý pražský ústav nejcennější kusy.“(13) Čtenář si jistě odvodí sám, co všechno se za citovanými větami skrývá, jen by si měl doplnit, že „překládání do vnitrozemí“ se týkalo prakticky všech státních úředníků a zaměstnanců, a tedy i jejich rodin. Protože československá vláda přijala pod britským a francouzským nátlakem princip odstoupení pohraničí Německu již 21. září 1938, odcházely mnohé rodiny státních úředníků do vnitrozemí již před Mnichovem – to také vysvětluje poloprázdné třídy českého gymnasia v Ústí nad Labem. Státní úředníci a zaměstnanci museli ovšem zůstat na svých místech až do konce a jejich odchod byl pak po Mnichovu opravdu „kvapný“. Je však třeba podotknout, že do vnitrozemí odcházely v důsledku nejistoty i strachu nejen rodiny Čechů, ale i protinacistických sudetských Němců a Židů, a to již od československé mobilizace v květnu 1938. To dokládá nařízení zemského prezidenta v Praze z 9. října 1938 „o hlášení osob, které se po 20. květnu 1938 přistěhovaly z československého státního území obsazeného říšskoněmeckým nebo polským vojskem“.(14) Stejně nařízení vydal 8. října 1938 i zemský prezident v Brně.(15)

Nařízení ukládala povinnost hlásit se u příslušných úřadů, které musely povolit cestování a vydávaly průkazy „k volné jízdě po železnici do místa dřívějšího bydliště, po případě na demarkační čáru“. Tato nařízení z počátku října však měla na mysli především německé obyvatelstvo, které působilo úřadům stále větší starosti. Ale to je jiná kapitola.

Již před Mnichovem docházelo v různých místech v pohraničí k různým excesům (fyzické napadání, vyhrožování, rozbíjení oken, bojkot obchodů apod.). Ale ty organizovali fanatici, jací se najdou v každém národě, nejen mezi sudetskými Němci, a žádná německá oficiální místa k nim nevyzývala. Trvaly ostatně jen první dny před a při obsazování pohraničí wehrmachtem. Ten naopak měl přísné rozkazy dbát na udržení klidu a pořádku. Proto i neblaze proslulý SFK (Sudetoněmecký dobrovolnický sbor) byl k 1. říjnu 1938 odzbrojen a k 8. říjnu rozpuštěn.

Plebiscit, o němž se zmiňuje citovaná výroční zpráva gymnasia v Ústí nad Labem, se měl podle Mnichovské dohody konat v takzvaném pátém pásmu, ale k jeho konečnému vymezení došlo nakonec bez něj dohodou z 20. listopadu 1938. Téhož dne byla také podepsána československo-německá Smlouva o otázkách státní příslušnosti a opce.(16) Ta stanovila, že na území připojeném k Německu, ztrácejí československou a získávají německou státní příslušnost automaticky všichni českoslovenští státní příslušníci, kteří na něm bydleli k 10. říjnu 1938 a narodili se na něm do 1. ledna 1910, dále jejich děti a vnuci a manželky těchto osob, dětí a vnuků. Smlouva dále stanovila, že pokud jde o osoby „neněmecké národnosti“, mohou do 29. března 1939 optovat pro československou státní příslušnost (opční lhůta byla později prodloužena do 30. června 1939).

Pokud jde o Čechy a Slováky, kteří zůstali na odtrženém území, dělili se podle uvedené smlouvy na osoby,

- A) kterým zůstala československá (později protektorátní) státní příslušnost,
- B) jež získaly automaticky německou státní příslušnost.

Češi a Slováci ze skupiny B se zase dělili na ty,

- a) kteří se přihlásili k německé národnosti (a stali se tak plně Němci),
- b) kteří neoptovali pro československou (protektorátní) státní příslušnost a zůstala jim tedy nabytá německá,
- c) kteří optovali pro československou (protektorátní) příslušnost a pokud jejich opce byla úspěšná, nabyli postavení lidí ze skupiny A.

Nevíme, kolik lidí do těchto skupin patřilo. Josef Bartoš uvádí, že optantů bylo 125 – 133 tisíc a celkový počet Čechů v pohraničí odhadl na 600 tisíc, „rozhodně“ však přes 500 tisíc.(17) Podle výše uvedených Šimových čísel (738 582 minus 141 707) činil počet Čechů v odtrženém pohraničí k 1. červenci 1939 596 795 osob. To bylo dvakrát více než v roce 1910, kdy tam podle tehdejšího sčítání lidu žilo na 225 tisíc Čechů. Sčítání se konalo na základě „obcovací řeči“, ale podle „mateřské řeči“ by jich asi nebylo podstatně více. Sociální struktura Čechů v pohraničí se ovšem v roce 1938 procentuálně velmi změnila. Výrazně ubyli úředníci, veřejní zaměstnanci a inteligence a přibyli horníci, dělníci, zemědělci a malí živnostníci. Neexistovala žádná menšinová práva. Byla zrušena většina českých škol, zmizel český tisk, české kulturní a vzdělávací instituce atd. Vzdělanostní a sociální vzestup Čechů byl podstatně ztížen. Historik Jan Měchýř, který žil v Sudetech za války jako dospívající chlapec, o tom v rozhovoru pro tisk řekl: „Češi v Sudetech byli diskriminováni, ale až na výjimky nebyli perzekvováni“.(18) Měchýř popisuje v rozhovoru své zkušenosti, ale byla to situace dítěte z rodiny optanta, ne Čecha s německou státní příslušností (viz výše skupina b). O tom prostě téměř nic nevíme.

Pokud jde o majetkové poměry, píše o tom historici jako Václav Kural menší horory (Češi utíkali jen s nakvap posbíraným majetkem). Především převážná část Čechů zůstala v pohraničí, nikdo je k odchodu nenutil a bez ohledu na jejich právní status movité nebo nemovité jmění jim nebylo konfiskováno. Pokud jde o přeložené osoby nebo ty, které skutečně ze strachu utekly, vztahovala se na ně dohoda česko-slovensko-německé vlády z 23. listopadu 1938 o vydávání zanechaného nábytku a předmětů osobní spotřeby lidem, „kteří v souvislosti s politickými událostmi posledních týdnů... přeložili své bydliště nebo pobyt“ z Německa do Česko-Slovenska a naopak. Na základě usnesení vlády z 21. prosince 1938 pak byla zahájena stěhovací akce, jejímž prováděním bylo pověřeno ministerstvo dopravy, které pro to zřídilo samostatné oddělení (se zkratkou STAS). To bezplatně zabezpečovalo odvoz movitého majetku lidem, kteří si to nezařídili nebo nemohli zařadit do konce roku 1938 sami. Týkalo se to především státních zaměstnanců, ale akce mohli využít také jiní. V pohraničí samozřejmě docházelo zpočátku i k rabování zanechaného českého majetku, ale ve většině případů byly opuštěné byty úředně zapečetěny a majetek později vydán vlastníkům. Ani nemovitý majetek nebyl českým přesídlencům konfiskován, ale toto téma není dosud zpracováno. Víme však, že vyhláškou ministra financí z 22. listopadu 1938 byl nařízen soupis nemovitostí a pohledávek, které měly československé fyzické a právnické osoby „v poměru k území obsazenému cizí mocí“; soupis se měl provést do 10. prosince 1938.(19)

Státní ideologie, která se opírá o emoce, vágní formulace, falešné fotografie a nedoložená čísla rozhodně neslouží „národním zájmům“, jak si snad myslí její někteří tvůrci a šířitelé. Ostatně je to velmi špatné alibi, když se údajným vyhnáním českého obyvatelstva z pohraničí v roce 1938 ospravedlňuje to, co se stalo v Československu v roce 1945/46 s německým obyvatelstvem. Václav Holub, dlouholetý ústřední tajemník exilové ČSSD, napsal již v roce 1954: „Odmítáme princip kolektivní viny jako princip nespravedlivý a absurdní. Nechceme-li, aby za komunistické zločiny byl kolektivně odpověden náš národ, nemůžeme za zločiny nacistické vinit národ německý.“ Čeští státní ideologové k takovémuto věcně správnému a především mravnímu postoji nedospěli ani šedesát let po válce.

- (1) Kolektiv autorů: Rozumět dějinám. Vývoj-česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948, Praha 2002, s. 111
- (2) Toman Brod: Osudný omyl Edvarda Beneše. Československá cesta do sovětského područí, Praha 2002, za s. 576
- (3) Rozumět dějinám, s. 110
- (4) Československo a Norimberský proces, Ministerstvo informací, Praha 1946, s. 94
- (5) Jaroslav Šíma: Českoslovenští přistěhovalci v letech 1938–1945, Praha 1945, s. 108
- (6) Ladislav Karel Feierabend: Politické vzpomínky I., Brno 1994, s. 35
- (7) Rozumět dějinám, s. 110
- (8) Tamtéž, s. 132
- (9) Ústav byl zřízen vládním nařízením z 11. listopadu 1938 při ministerstvu sociální péče – viz Sběrka zákonů a nařízení státu československého, 1938, částka 96, č. 292
- (10) Jaroslav Šíma, c. d., s. 107
- (11) Josef Bartoš: Okupované pohraničí a české obyvatelstvo 1938–1945, Praha 1978, s. 25
- (12) Sudetští Němci a my. Stanovisko českých historiků. Národní osvobození, 13. 8. 1991, s. 3
- (13) Výroční zpráva státního reálného gymnasia v Ústí nad Labem za školní roky 1945–46 a 1946–47. Ústí nad Labem 1947, s. 3
- (14) Sběrka zákonů a nařízení státu československého, 1938, částka 77, č. 220
- (15) Sběrka zákonů a nařízení státu československého, 1938, částka 82, č. 243
- (16) Sběrka zákonů a nařízení státu česko-slovenského, 1938, částka 100, č. 300
- (17) Bartoš, c. d., s. 71
- (18) Němci po Mnichově Čechy ze Sudet nevyháněli. Český týdeník, č. 116, 13.–15. února 1996, s. 17
- (19) Sběrka zákonů a nařízení státu československého, 1938, částka 101, č. 305

Tento článek byl uveřejněn na <http://www.cs-magazin.com> v prosinci 2006
Na <http://www.go-east-mission.de> vychází v listopadu 2009 s povolením